

TRENDEK AZ ISKOLÁN KÍVÜLI KÉPZÉSBEN

A képzés szerkezete, intézményrendszere az elmúlt években lényeges változásokon ment keresztül. Új intézmények, új képzési típusok születtek, új szereplők jelentek meg. E változások hatására az oktatással foglalkozó elemzések is kénytelenek kilépni a mindmáig jellemző iskolacentrikus megközelítésből. A képzés folyamata, az azt meghatározó feltételek nem írhatók le a korábban használt fogalmakkal, s a fogalmak sem rendezhetők el a korábbi értelmezési keretek között.

Az alábbiakban megkíséreljük áttekinteni a tágran értelmezett szakmai képzés terén végbement változások néhány összetevőjét. Elsősorban a változások irányát jelezzük, s kitérünk arra is, hogy e tendenciák mennyire állnak összhangban a fejlett országokra jellemző folyamatokkal.

A széles értelemben vett szakmai képzés három egymással érintkező szektora: az iskolarendszerű szakképzés, a munkaerőpiaci szervezet tevékenysége, és az aktív munkaerő sokféle formában történő fejlesztése, "karbantartása". Az előbbi kettőt csak érintőlegesen – a többi szférával való kapcsolatait mentén – tárgyaljuk, részletesebben a munka melletti képzés sajátosságait elemezzük.

A fogalmakról

A szakmai képzéssel foglalkozók egyre inkább érzékelik a fogalmak tisztázatlanságából adódó nehézségeket. Az átalakulás egyik jele, hogy az írott elemzésekben szaporodnak az idézőjelek, a magyarázó lábjegyzetek, a szóbeli vitákban pedig a fogalom-értelmező kitérők. Az egyik problémát az okozza, hogy az azonos fogalmak más-más értelmezésben jelennek meg, s az egyes kifejezéseket gyakran a szakemberek szűkebb köre sem alkalmazza következetesen. A munkaerőpiaci képzések alatt sokszor annak egy szűkebb területét, a munkanélküliek (át)képzését értik, miközben a szó eredeti értelme szerint ennél jóval tágabb, az egyének munkavégző képességének, munkaerőpiaci pozíciójának javítására irányuló sokfajta tevékenység gyűjtőfogalma. A kulcsfogalmak tisztázatlansága maga is megnehezíti az elemzést, az egyes álláspontok szembesítését.

Az iskolarendszeren kívüli képzés kifejezés elhatárolással kísérli meg megragadni e terület sajátos vonásainak egyikét. Ez a megközelítés azonban csak a képzés funkciója szempontjából érvényes, hiszen a gyakorlatban az egyes képzési szektorok több szálon is összekapcsolódnak egymással. Az iskolarendszerhez tartozó intézmények is részt vesznek a másik két képzési szféra működésében. A funkcionális megközelítés, illetve a képzést folytató intézmények jellege szerinti felosztás tehát eltér egymástól.

Az alapiskolázást követő valamennyi képzési tevékenység megnevezésére gyakran használt, de éppen a korábbi korszakok hagyományaihoz kötődése miatt problematikus fogalom a felnőttképzés. Az ezt a fogalmat érintő módosulás jól tükrözi a képzés területén végbement alapvető átrendeződést. A felnőttképzés kifejezés ahhoz a korszakhoz kötődik, amikor az egyének életútját általános érvénnyel lehetett a következő séma szerint leírni: az iskolaköteles életkor után, szakképzetlenül vagy egy magasabb iskolafokozatból kilépve – a kvázi teljes foglalkoztatás keretei között – az egyén dolgozói státuszba került. További életútjától függően önként, vagy kényszerek hatására felnőtt életkorban lépett vissza – többnyire esti-szabóny kurzusok keretében – az iskolarendszerű felnőttképzésbe (hogy pótolja vagy kiegészítse képzettségét), illetve alkalmanként résztvett a munkahely által szervezett tanfolyami jellegű továbbképzésben. Ez a kevés kivételtől eltekintve általánosan érvényes forgatókönyv mára két

ponton módosult. Az egyik változás, hogy manapság az iskolaköteles életkort követően, illetve a befejezett iskolai végzettség megszerzésével a munkaerőpiacra kilépők egy része nem talál munkát, tehát nem kerül dolgozói státuszba. Mint pályakezdő munkanélküli további képzésre jogosult, s visszaléphet a képzés egy, az iskolaitól részben eltérő rendszerébe. Ez azonban a szó korábbi értelmében már nem nevezhető felnőttképzésnek, mert a képzésben résztvevő ugyan alapképzése korrekciójára kényszerül, de státusza más: se nem iskolásdiák, se nem munkavállaló.

A másik változás a képzés tartalmát érinti. A felnőttképzés fogalma korábban – és éppen az életkor alapján történő megközelítés miatt volt ez lehetséges – nem húzott merev határvonalat a szakmai ismeretek megszerzésére irányuló tanulás, és az államilag fenntartott kulturális intézményrendszerhez, a közösségi művelődés formáihoz kötődő ismeretszerzés között. Ma azonban a tanulás célja szerint egyre inkább szétválik egymástól a munkavégzéshez kötődő ismeretek megszerzésére irányuló képzés, valamint a hagyományos értelemben vett művelődés. Nem azért, mintha az egyén szintjén nem lenne bizonyítható e két tevékenység közötti transzferek megléte. A személyiség fejlődésének, fejlesztésének perspektívájából az egyik tevékenység bizonyíthatóan fokozza a másik sikerességét. Megváltoztak azonban a képzés szervezésének és finanszírozásának feltételei: a képzés egyre egyértelműbben szolgáltatásként, az ismeretek egyre nyilvánvalóbban áruként jelennek meg. Ezzel párhuzamosan az egyén szintjén is szétválik a kétféle, eltérő irányultságú tanulás. Mint munkavállalónak és mint állampolgárnak részben eltérő jellegű ismeretekre van szüksége, s ezeket eltérő formában, különböző szervezeti keretek között szerezheti meg.

A hagyományos iskolarendszerű felnőttképzésben végbemenő legfontosabb tendenciák – a résztvevők fiatalabbá válása, munkaerőpiaci státuszuk változása, a képzés pótló funkciói mellett a kiegészítő, illetőleg parkoltató funkciók megjelenése – nem csökkentik az iskolarendszerű felnőttképzés szerepét, hiszen ma is több tízezer ember számára kínálnak lehetőséget képzettségi szintjük emelésére.

Általános képzés és/vagy speciális képzés

Többnyire egyetértés uralkodik azt illetően, hogy minél szélesebb és alaposabb az egyének általános képzése, annál hatékonyabban lehet arra speciális szakmai képzést, átképzést építeni. A tömeges munkanélküliség kezelése kapcsán hangsúlyosabban fogalmazódott meg az a korábban is ismert összefüggés, hogy a hiányos vagy a teljesen hiányzó alapképzés a szakmai átképzés kemény korlátjává válik. Magyarországon a tartósan munkanélküliek döntő többsége az alacsony iskolázottságú, illetve szakképzettség nélküli társadalmi csoportokból kerül ki, s emiatt igen korlátozottak a lehetőségek a munkaerőpiac igényei szerinti kiképzésükre.

Részben ez volt az oka annak, hogy az egyes képzési szektorok közötti szereposztás módosult. Az alacsony szintű alapképzettséggel rendelkező munkanélkülieknek a munkaerőpiaci szervezetben történő megjelenése, és a szakmai képzésükhöz szükséges alapismeretek hiánya szükségessé tette az alapozó jellegű képzés, a felzárkóztatás feladatainak megszervezését. A munkaerőpiaci szervezet keretei között – bár igen kis mértékben, de – felzárkóztató, alapozó képzés is zajlik, ami az általánosan kötelező iskolai képzés során meg nem szerzett ismeretek pótlását szolgálja. Ez a "funkciókeveredés" tehát kényszer hatására alakult ki.

A képzés belső arányainak átalakításához azonban nem elegendő csupán a probléma felismerése, mivel a képzés intézményesült feltételei, mindenekelőtt a kiterjedt specializáció miatt az általános és szakmai képzés arányainak átalakítása az egyes foglalkozási csoportok alapvető érdekeit sértheti, s ez jelentősen lelassíthatja, eltorzíthatja az átalakítás folyamatát (erre példa az ún. világbanki szakképzési modell megvalósításának történetén belül az általános és szakmai tárgyak arányait érintő, elhúzóvita).

A tapasztalatok szerint a munkaadók az általuk finanszírozott képzések során nem vállalkoznak az alapképzés hiányosságainak pótlására, az elemi készségek fejlesztésére – főként azért, mert ez nem áll összhangban a cég alaptevékenységét szolgáló munkaerőfejlesztés logikájával. Csak nagyon kevés óriáscég képzési gyakorlatába épül be az általános képzés. Ennek azonban olyan feltételei vannak (hosszabb idejű foglalkoztatás, a munkából kivont munkaerő átszervezéssel történő pótlása), amelyet a gyakran napi túlélési gondokkal küzdő kis- és közepes cégek nem engedhetnek meg maguknak. Mindez jelenleg abba az irányba tolja a képzési rendszert, hogy az alapképességek kimunkálása és fejlesztése döntően az államilag finanszírozott iskolarendszer keretei között maradjon. Az egyének nézőpontjából pedig azzal jár, hogy amennyiben az általános alapképzettséget, a tanulási készségeket valamilyen ok miatt nem sajátítják el az iskolaköteles életkorban – alig behozható hátrányba kerülnek, s a további képzési lehetőségek jelentős részéből is kirekesztődnek.

A feltételek változása

Az elmúlt évtized során számokban aligha kifejezhető, de érzékelhető hangsúlyeltolódás ment végbe a képzettség társadalmi összefüggéseinek szemléletében. Az iskolázottság és a társadalmi státusz kapcsolata az 1980-as években elsősorban a mobilitás fogalomrendszerébe ágyazódva került tárgyalásra. Ma az elemzések zömében inkább a munkaerőpiaci pozíció kerül előtérbe, s ez a megközelítés alapvetően két nagy csoportra osztja a társadalom tagjait. Azokra, akik megfelelő képzettségi "poggyással" érkeznek a munkaerőpiacra, s képesek életpályájuk során megszerezni a szükségessé váló új ismereteket, s azokra, akik már a kötelező iskoláztatás során lemaradnak, vagy értéktelen szakmával rendelkeznek, s tartósan, vagy akár végképp a foglalkoztatás révén integrált társadalom peremére sodródnak. Ebben az összképben az egyén elsősorban mint munkavállaló, a képzés pedig egyre inkább mint a befektetés-megtérülés logikájának alárendelt folyamat jelenik meg.

Az elmúlt néhány évben a szakmai képzés mindhárom szféráját érintő változások mentek végbe, amelyeket itt legfeljebb vázlatosan érinthetünk. E változások egy része konkrét lépésekhez köthető, mások jóval rejtettebb, lassabban kibontakozó, vagy kevésbé látható folyamatok eredői. Valamennyinek szerepe van azonban abban, hogy a szakképzés területén átrendeződött a szereplők egymáshoz való viszonya.

A magyar szakképzés irányításának kezdeményezésére az iskolarendszerű szakképzésen belül megindult egy modellváltási folyamat. A szakmastruktúra és a beiskolázási arányok évekként előre tervezhetőségének gondolatával szakítva elkezdődött egy olyan szakképzési modell kialakulása, amelyben a hosszabb ideig tartó általános képzésre épül a munkaerőpiac aktuális igényeit jobban követni képes szakmai specializációs szakasz.

Ennek a modellnek egyik sajátos változata az ifjúsági munkanélküliség tömegessé válása nyomán "spontán" módon működni kezdett – az iskolarendszerű képzés és a munkaerőpiaci képzés közé ékelődve. Az érettségizők jelentős része, a továbbtanulni nem kívánók, illetve a sikertelenül felvételizők érettségivel, de szakképzettség nélkül léptek ki a munkaerőpiacra, s közülük kerül ki a pályakezdő munkanélküliek jelentős hányada. Egyúttal ők bizonyultak az egyik leghatékonyabban képezhető csoportnak. Ez a szakmai "ráfeljelő" szakasz tehát már az érettségi vizsgát követően az iskolarendszeren kívül, egy más érdekeltségi és finanszírozási rendszerben valósult meg. Ezt a folyamatot az új, ún. világbanki szakképzési modell az iskolarendszer keretei között teszi szervezhetővé.

A rövid idő alatt kibontakozott tömeges munkanélküliség – számos egyéb hatása mellett – ösztönözte az iskolarendszerű szakképzés átalakítását is. E folyamat számos tanulsága közül az az egyik legfontosabb, hogy a képzés lényeges eszköz ugyan a munkanélküliség kezelésében, de nem képes megoldani azokat a strukturális problémákat, amelyekből a munkanélküliség származik.

A munkanélküliség az iskolarendszerhez tartozó képzőintézményeket ellentmondásos helyzetbe hozta. Nem működik olyan mechanizmus, amely az iskolai szakképzés intézményeitől direkt módon számonkérné a képzés munkaerőpiaci hatékonyságát, a végzett diákok elhelyezkedését, munkahelyi beválását. Ezzel szemben a képzés egészének működési zavarai akár lehetőségeket – új klienseket – is hoznak számukra, s nem egy olyan iskola van, amely elhelyezkedni nem tudó végzőseit – más forrásból származó finanszírozással – maga képezi át egy használhatóbbnak tűnő szakmára.

A gazdasági átalakulásnak a szakképzést is érintő fejleményei közé tartozik, hogy a vállalkozás indítása a képzett és a képzetlen munkaerő számára egyaránt a foglalkoztatottként való munkába állás alternatívájaként jelenik meg. Ez a képzésen belül is újabb igényt támaszt, speciális szakmai tudás kiegészítéseként vállalkozási ismeretek megszerzésére is szükség van. Másfelől azonban a vállalkozás indításához szükséges indulótőke vagy annak hiánya jóval nagyobb szerepet játszik a vállalkozóvá válás lehetőségében, mint a megszerzett szaktudás minősége.

A szakismeretek hasznosítása számára ugyancsak újabban felértékelődő alternatívát jelent a fekete- és a szürkegazdaság. E területen a legfőbb vonzerőt a szaktudással, és/vagy intenzív részvétellel megszerezhető jövedelem jelenti.

A képzési rendszer új szereplői

A gazdasági változások nyomán – mindenekelőtt a tömeges munkanélküliség megjelenésével előállt képzési igények kielégítésére – új szereplők jelentek meg. Gyors ütemben formálódott ki a képzési piac. E piacon azonban a legjelentősebb fizetőképes keresletet máig a központi költségvetés jelenti, ami sajátos módon alakítja a megrendelők és a képzést nyújtók közötti viszonyt.

A képzési tevékenységet folytató magánvállalkozások igen hamar a figyelem előterébe kerültek, ennek ellenére még ma is csak kevés információ áll rendelkezésre róluk. A képzéssel vagy képzés szervezésével foglalkozó vállalkozások száma – becslés alapján – kb. 500-600-ra tehető, (ezt támasztják alá a munkaügyi központoknál az új rendelkezések értelmében létrejött nyilvántartási rendszer adatai is, amelyben eddig 542 céget regisztráltak).

A másik szereplő az 1990-es évek elejétől a munkanélküliség tömegessé válásával párhuzamosan kiépült munkaerőpiaci képzési struktúra.

Az állam megjelent a munkaerőfejlesztés folyamatában (finanszírozást vállalt, átvette a képzések irányítását, illetve a munkaügyi szervezetre delegálta a képzés szervezését), s ettől kezdve a munkaügyi szervezet egy látens iskolahálózatot kezdett működtetni. E tevékenység nagyságrendjét jellemző adat, hogy ennek az ellátási rendszernek a keretében 1994-ben 94 ezer, 1995-ben 71 ezer, 1996-ban 69 ezer fő képzését szervezték. E szervezeti rendszer magja az 1990-es évek legelejétől fokozatosan kiépült, s ma kilenc egységből álló regionális munkaerőpiaci képzőközpontok hálózata. A hálózat mintegy 500 fős munkatársi gárdával működik, saját székcapacitása jelenleg 3400 fő, de 1995-ben már 981 tanfolyamon összesen 21 600 fő, 1996-ban pedig 1219 tanfolyamon 29342 fő képzését szervezték meg. Mindezen fejleményekből – vagyis a képzési vállalkozásoknak és a regionális képzőközpontoknak a képzési piacon való megjelenéséből – az következik, hogy a

szakképzést folytató iskoláknak ezután már nem csak a környező munkaerőpiac igényeit kell számításba venniük, de azt is, hogy komoly konkurensaik vannak a kínálati oldalon.

A képzés diverzifikációja

Ma a fejlettnek nevezett országok többségében általános tendencia a szervezett képzésben való részvétel időtartamának meghosszabbodása, valamint a képzési formák diverzifikálódása. Egyre jobban érzékelhető törekvés az iskolarendszerű képzés harmadik fokozatának elérése, a felsőoktatás, illetve az úgynevezett harmadik szintű képzés (tertiary education) bővítése. Miközben a kormányzati politikák takarékoskodni próbálnak az oktatásra fordított közkiadások területén, jelszóvá teszik a képzés kiterjesztését. Az iskolázás szerepe tudatos önvédelmi beruházásként a fiatalabb generációk körében is felértékelődött.

A piaci típusú képzőintézmények megjelenésével – ha viszonylag korlátozott körben is – alternatív képzési lehetőségek nyíltak. A szakképzés területén ugyancsak megjelentek azok az intézmények, amelyek az államilag finanszírozott iskolai szakképzés mellett az oktatott szakmák egy részében rövidebb idejű, részvételi díjhoz kötött tanfolyamokat kínálnak. Ez az iskolai képzésből valamilyen ok miatt kiszorulók számára is továbbképzési lehetőségeket biztosít.

Az élethosszig tartó tanulás jelszavának reneszánsza, és az európai integrációs szervezetekben végbement térnyerése sem fedheti el azt, hogy ma a képzésben való részvétel döntő motívuma az egyes munkavállalók szintjén is a munkaerőpiaci versenyképesség növelése.

A szervezett képzésben töltött idő hosszabbodásához az ún. pályakezdő munkanélküliség tömegessége is hozzájárul. A középfokon az iskolarendszerekből kilépők egy jelentős része anélkül, hogy munkába állna, visszakerül a szervezett – és többnyire államilag finanszírozott –, de már nem iskolai képzési rendszerbe, hogy megszerezze első vagy második szakképzettséget.

Ez a helyzet, illetve e helyzetnek a tudatosulása hatással van a tanulói stratégiákra is. A még iskolai keretek között tanulók – ha módjuk van rá – egyfajta előzetes tudás- és szakma-felhalmozást folytatnak, igyekeznek a munkaerőpiacon kelendő, vagy annak vélt részismereteket, kiegészítő szakmákat szerezni.

Megelőzés vagy gyógyítás – a képzési politika irányai

Ma a fejlett országok kormányzati szintű dokumentumaiban egyre erőteljesebb hangsúlyt kap a képzés és a munkaerőpiac, az oktatás és gazdaság kapcsolódása. Korántsem biztos persze, hogy az iskolai képzés hatékonyságának és minőségének egyetlen, vagy akár csak legfőbb mércéjévé kellene tenni egy – például éppen recessziós szakaszába lévő – gazdaság foglalkoztatási képességét, az oktatáspolitikák egyik fő trendjét mégis ez jellemzi. Az sem véletlen, hogy egyes országokban az oktatás és a foglalkoztatás egymástól elkülönült kormányzati szféráinak újbóli integrálása, de legalábbis hatékonyabb összekapcsolásának keresése zajlik. (Csak példaként: 1993-ban történt meg az angol oktatási és a foglalkoztatási minisztérium összevonása, Franciaországban pedig sajátos közvetítő testületek látják el a kapcsolatteremtés funkcióit.) A magyar kormányzati struktúrában a szakképzést érintő kettős, illetve többes felelősség állandó feszültségforrás, s nem egyszer vezet a fejlesztések lelassulásához, az erőforrások pazarló felhasználásához.

A kulcskérdések egyike, hogy a különböző képzési szektorok között hogyan alakítható ki egy funkcionális egyensúly, s ezen belül mely területre kell az erőket összpontosítani. Az iskola, a

munkanélküli-átképzés és a munkahelyen belüli képzés komplementer viszonyban állnak egymással. Az első szektorban megoldatlan feladatok a másik két szektorba, illetve részben a szociális ellátás területére csúsznak át. Ennek példája, hogy az erősen szelektív iskolarendszer jelenleg nagy arányban bocsát ki olyan fiatalokat, akik a további tanuláshoz szükséges alapképzettséggel sem rendelkeznek. Ezek a fiatalok azután nagy hányadban jelennek meg a munkanélküli ellátási szervezetrendszerben – mint segélyre és/vagy képzésre jogosultak. A politika számára előálló dilemma, hogy a képzésnek az átlagos teljesítőképességhez igazított programjain belül nehezen képezhető csoportokat vagy ugyanazon iskolarendszer kereti között kezeli (speciális programokkal és szakemberekkel, a pozitív diszkrimináció eszközrendszerével), vagy engedi a szelektációs mechanizmusokat érvényesülni, s akkor a munkanélküliek, szociális támogatásra szorulóknak számának növekedésével kell számolnia, azaz egy másik ellátási rendszerbe tolja át a problémában érintettek tömegeit. Ezen belül további alternatívát, eltérő kezelési módot jelent, hogy az adott képzési szektorért felelős kormányzat az életpálya korrekcióját szolgáló felnőttképzési programokat támogatja, vagy hagyja, hogy a fekete gazdaság, esetleg a deviáns életformák felé terelődjenek a foglalkoztatás rendszerén keresztül társadalmilag integrálódni nem képes csoportok.

A munkahely mint képzőszervezet

A munkahely mint képzőszervezet felértékelődése az utóbbi évek egyik fejleménye. Valójában egyidejűleg igaz, hogy bővülőben van ez a tevékenység, s növekszik az érdeklődés iránta. A nyugati országokban növekszik azon vizsgálatoknak a száma, amelyek a munkahely képzőfunkcióinak elemzését tűzik ki célként, s a munkahelyet mint szocializációs intézményt mutatják be.

A munkaerőképzés szelektív jellege

Az oktatásszociológiai kutatások alapján évtizedek óta ismert és jól dokumentált tény, hogy az iskolarendszerű képzésből elsősorban a magasabban képzett társadalmi csoportok gyerekei profitálnak. A képzés egyik jellemző sajátossága, kumulatív jellege minden területen megnyilvánul. Ez annyit jelent, hogy aki magasabb szintű előképzettséggel rendelkezik, az a munka világában is jobban profitálhat a képzési lehetőségekből, s ez javítja munkaerőpiaci pozícióit.

Nemzetközi adatfelvételek eredményei is alátámasztják, s a hazai – kevés számú – empirikus adatfelvétel is azt jelzi, hogy az aktív munkaerő képzésében erős szelektivitás érvényesül. Irányait tekintve ez a szelektivitás igen erős hasonlóságot mutat az egymástól eltérő helyzetű gazdaságokban.

A munkahelyi képzés szelektív az érintettek előképzettsége szempontjából. Az OECD folyamatos szakmai képzéssel kapcsolatos, 12 ország adatainak felhasználásával készült összehasonlító elemzése azt mutatja, hogy minél magasabb szintű a munkavállalók előképzettsége, annál nagyobb arányú a jelenlétük a szakmai továbbképzési tevékenységekben. A felsőfokú végzettséggel rendelkezők kb. háromszor akkora arányban vannak jelen a munkával kapcsolatos képzésben, mint azok, akik nem rendelkeznek legalább alsó középfokú végzettséggel. Ez a tendencia az 1996-ban közzétett – az akkor elérhető legfrissebb adatokat bemutató – táblázatból is kiolvasható:

A munkához kapcsolódó képzésben való részvétel aránya a kérdezést megelőző 12 hónapban, a 25-64 éves foglalkoztatottak körében (%)

Ország	Év	Résztevők képzettségi szintje					
		Elemi szintű	Alsó középfok	Felső középfok	Nem egyetemi harmadfokú	Egyetemi szintű	Valamennyi képzettségi szint együtt
Ausztrália	1993	20	33	35	53	67	38
Kanada	1993	6	12	25	35	43	28
Finnország	1993	-	27	40	61	61	41
Franciaország	1994	8	28	42	72	57	40
Németország	1994	-	15	28	43	50	33
Svájc	1993	-	16	39	51	53	38
USA	1995	7	13	24	36	49	34
Svédország*	1995	28	31	41	60	60	44
Dánia **	1994	-	7	14	21	24	15
Spanyolország	1994	0,3	1	6	5	8	3
Írország	1994	1	2	5	7	8	4
Nagy-Britannia	1994	-	3	12	24	24	13

* Svédország esetében az adatok a kérdezést megelőző 6 hónapra vonatkoznak.

** Dánia, Spanyolország és Nagy-Britannia esetében az adatok a kérdezést megelőző 4 hétre vonatkoznak.

A szóban forgó elemzés szerint a nők munkához kapcsolódó képzésben való részvételi aránya valamivel magasabb, mint a férfiaké.

A munkahelyi képzés szelektív a munkahelyi pozíció, a szervezeti státusz szerint. Az Európai Unió országaiban 1994 során folytatott kiterjedt munkaerőpiaci adatfelvétel szerint a hierarchia csúcsán állók körében kb. ötször akkora a munkával összefüggő képzésben résztvevők aránya, mint a legalacsonyabb beosztásban dolgozók körében.

Képzésben résztvevők aránya a 35-44 év közötti foglalkoztatottak körében (%) EC - 1994 tavasza

Beosztási csoportok	Képzésben résztvevők aránya (%)
Vezető tisztségviselők	11,7
Diplomás szakemberek	11,5
Műszaki és egyéb beosztott diplomások	7
Ügyintézők, hivatalnokok	4,6
Tercier szektor munkásai és eladók	3,7
Mezőgazd. szakmunkások	1,9
Kisiparban dolgozók	2,8
Gyári munkások, gépkezelők	1,9
Képzettséget nem igénylő munkát végzők	2

(Forrás: EC Labour Force Survey In: N. Davis, Who participates in education and training? European Journal of Vocational Education 1996/8-9.)

Ugyanennek a vizsgálatnak a keretében végzett német részvizsgálat szerint a szakképzettséggel nem rendelkező foglalkoztatottak, azaz a segéd- és a betanított munkások 7 %-a, a szakképzett kék- és fehérgallérosok 26 %-a, míg az irányító posztokat betöltők 42 %-a részesült a vizsgálatot megelőző év során szervezett képzésben.

Ráadásul a rendszer nemcsak a képzési lehetőségek elosztásának mennyiségi mutatóit tekintve szelektív, de a képzés jellege és értéke szerint is. Az alsóbb posztokat betöltők elsősorban olyan betanító, vagy szűkebb szakmai kiképzésben részesülnek, amely szorosan kötődik a cég belső munkaerőpiacához.

A fiatalabbak, magasabb pozícióban lévők, fehérgallérosok tehát többet profitálnak a képzésből, mint a 45 év felettek, illetve a kék-gallérosok. Természetesen ez a fő tendencia igen nagy eltéréseket mutat az egyes, eltérő képzési igényű ágazatokban. Általános tendencia, hogy a szolgáltatásban jóval nagyobb a képzés iránti igény, mint a hagyományos termelő ágazatokban.

Az Európai Unión belül a FORCE-projekt keretében került sor kiterjedt adatfelvételre. Azt tudakolták, hogy az egyes személyek a kérdezést megelőző négy hétben résztvettek-e bármifajta, a munkavégzéshez kapcsolódó képzésben. Az összesített adatok – minden, itt nem részletezhető módszertani megszorítás mellett is – azt jelzik, hogy érzékelhető különbségek mutatkoznak a foglalkoztatási státusz és az életkor mentén.

Az oktatásban vagy képzésben résztvevő népesség aránya munkaerőpiaci státusz és életkor szerint, 1994 tavaszán

Munkaerőpiaci státusz	Összes	15-19 éves	20-24 éves	25-34 éves	35-44 éves	45-54 éves	55-59 éves	60-64 éves
Inaktív	32	93,5	72,1	21,7	4,1	1,3	0,4	0,3
Aktív	9,2	48,4	17,5	9,5	6,1	4,2	2,6	1,5
Összes foglalkoztatott	10,3	57,8	19,1	10,2	6,8	4,7	3,1	2
Teljes munkaidőben	9,4	52,2	16,3	9,7	6,7	4,7	3,1	1,9
Részmunkaidőben	15	72,3	37,2	13,4	7	4,9	2,8	2,4
Egyéni vállalkozó	3,4	35,7	9,7	4,7	3,3	2,5	1,3	1
Munkanélküli	9,2	23	13,8	9,4	5,3	3,5	1,8	0,9
Összesen	16,7	81,3	35,7	11,7	5,8	3,5	1,6	0,6

Ugyancsak általánosan érvényesülő tendencia - amelyet a már említett hazai empirikus adatfelvétel is tükröz -, hogy a cégek mérete döntő szerepet játszik a képzési aktivitás kiterjedtségében. A kisebb, ötven fő alatti cégek jóval kevésbé képesek dolgozóik képzésére, mint a nagyobb méretű szervezetek.

Ez utóbbi tendenciák függetlenek a munkaadóknak a képzés hasznosságáról alkotott véleményétől. A már említett hazai vizsgálat szerint a cégek vezetőinek nagy része hasznos befektetésnek véli a képzést, a cég ez irányú tevékenysége azonban nincs feltétlenül összhangban ezzel a vélekedéssel.

Az igazán "képző" cégek kis számú, tőkeerős multinacionális cégek, amelyek a képzésben saját termelési rendszerük specifikumait igyekeznek érvényesíteni. A cég filozófiáját is szem előtt tartó, saját szervezésű képzési hálózatot tartanak fenn, amely egyfajta "iskolarendszer az iskolarendszeren belül".

Visszapillantás

A térbeli kitekintés, a más országokkal való összevetés mellett érdemes időben is visszatekinteni. Utoljára az 1980-as évek első felére vonatkozó statisztikákban szerepeltek arra vonatkozó – idősoros – adatok, hogy az iskolán kívül szervezett képzésben milyen számban és arányba vettek részt az egyes foglalkozási nagycsoportok.

Természetesen az adatok a jelenlegitől eltérő gazdasági-társadalmi viszonyokat tükröznek, de a nagyságrendek arra utalnak, hogy az iskolán kívüli képzés kiterjedtsége korántsem új fejlemény.

Az adatok másfelől azt jelzik, hogy bizonyos tendenciák, például a magasabb képzettségűek nagyobb aktivitása sem újonnan kialakult jellemzők. Ezeknek az adatsoroknak a tükrében nézve úgy tűnik, hogy ezek a jellemzők igen hosszú távon érvényesülő, általános tendenciái az iskolán kívül szerveződő képzésnek.

A tanfolyami képzésben végzettek száma és aránya a tanfolyam típusa szerint (1960-1982)

Év	Fizikai foglalkozásokra képző	Ebből			Nem fizikai foglalkozásokra képző	Ebből		Összes
		Betanító	Szakmunkás-képző	Továbbképző		Képesítő	Továbbképző	
1960	117,6	36,6	32,2	48,8	21,1	10,7	10,4	138,7
1970	140,1	58,3	38,7	43,1	66,6	26,4	40,2	206,7
1975	162,5	58,4	11,8	92,3	69,8	28,6	41,2	232,3
1980	20,6,6	71,7	14,8	120,1	136,8	61,7	75,1	343,4
1982	184,7	63,2	15,1	106,4	138,9	71,9	67	323,6
Az azonos foglalkozású aktív keresők százalékában								
1960	4	5	3,9	1,6	2,7	1,4	1,3	3,7
1970	3,9	4,8	3,3	1,2	5,3	2,1	3,2	4,3
1975	4,2	3,9	1,2	2,3	5,7	2,6	3,1	4,6
1980	6,1	5,1	1	3,6	8,8	4	4,8	7
1982	5,4	4,9	1	3,1	9,9	5,1	4,8	6,7

(Forrás: Oktatás és művelődés Magyarországon 1960-1982, Kossuth, 1984.)

Az 1980-as évek közepétől alig található a tárgykörre vonatkozó részletes statisztikák, ezért az összehasonlításhoz a gazdasági változásokat közvetlenül megelőző évekből nem állnak rendelkezésre adatok.

Képzés minden mennyiségben? – Sokan úgy vélik, hogy a képzés olyan közjó, amely egyértelműen csak pozitív hatású, tehát mértéke lényegében korlátlanul növelhető. Vannak azonban olyan tapasztalatok is, amelyek ezt az optimista megközelítést – legalábbis a munka világán belül – nem igazolják maradéktalanul. A képzettségi szint növelésének korlátot szabnak a munkaszervezetben való hasznosulásának, elismerési lehetőségének keretei. A képzést áldásnak tekintő álláspontot képviselők számára is ismeretesek a túlképzettségből adódó feszültségek és munkaerőpiaci mozgások.

A munkaerő képzettségi szintjének növelésére irányuló erőfeszítések sikeressége szempontjából kulcskérdés a képzés és az előmenetel kapcsolatának világossá tétele, átlátható rendszerré építése.

A magasabb szintű képzettség azonban nem csupán a közvetlen munkavégzés területén érezteti hatását. A képzettebb munkaerő igényesebb munkaerő is, s ez a munkaadók számára nem feltétlenül, és nem minden körülmények között kívánatos. A magasabb bért, jobb munkakörülményeket követelő, képzettebb munkaerő megjelenése más tényezőkkel is összefügg, hiszen a tradicionális termelési ágakban a tőke oda áramlik, ahol még nem kell számolnia ezeknek a termelési költségeket növelő tényezőknek a jelenlétével.

Mindezek az összefüggések – a képzés szempontjából – korlátozó tényezőként jelenhetnek meg a munkaadók, a munkaszervezetek oldaláról vizsgálva.

Az egyén nézőpontja

Az iskolarendszer hagyományos szerkezetének felbomlását sokan úgy üdvözölték, hogy az egyéni életstratégia kialakítása számára kedvezőbb feltételeket teremt majd. Ez azonban hasonló módon érvényesül: mint ahogy a piacgazdaság is szélesebb termékkínálatot teremt, de a hozzáférés korlátait a fizetőképes kereslet rajzolja ki.

A munkavállalók számára az elmúlt évek mérlege negatív. A változások a munkavállalói pozíció romlásával jártak, az egyén kiszolgáltatottabbá vált. Közben az érdekképviselő hagyományos intézményei is meggyengültek – a szervezettség csökkent, új, hatékonyabban működő képviselői szervezetek nem születtek, kollektív szerződés csak a cégek felénél van, s általában azok sem érintik a képzési lehetőségek elosztásának kérdését.

A szolgáltatások többségéhez hasonlóan a képzéshez való hozzájutást erőteljesen meghatározzák a régi keletű strukturális egyenlőtlenségek. A képzési programok kínálata a területi, települési egyenlőtlenségek mentén igen nagy különbségeket mutat. Az iskolarendszerű képzésnél is erőteljesebb differenciáltságot nem ellensúlyozzák kompenzáló mechanizmusok.

A képzésben való részvétel lehetőségeit az is befolyásolja, hogy az iskolarendszeren kívüli képzéshez nem kapcsolódnak azt ösztönző állampolgári vagy munkavállalói jogosítványok, a kedvezmények, támogatási formák nagyrészt a marginális státuszokhoz kötődnek (például pályakezdő munkanélküliként lehet támogatott képzéshez jutni).

A relatíve alacsony jövedelmi szint nem teszi lehetővé, hogy állami, vagy munkavállalói támogatástól függetlenül jelentős fizetőképes kereslet jelenjen meg a képzési piacon.

Hiányosak azok a szolgáltatások, amelyek az egyének eligazodását, választásait szolgálják (van pályaválasztási tanácsadó, vannak kiadványok, és egy-két tanácsadó szakszolgálat). Ezeknek a szolgáltató intézményeknek a kapacitása meglehetősen szűkös, területileg igen egyenlőtlen, és a peremcsoportokra koncentráló (problémás gyerekek, munkanélküliek).

Az egyéni életút egészébe helyezve változóban van a tanulás, képzés helye – időben megnyúlik, diverzifikálódik, jelentősége megnő. A bővülő képzési lehetőségek társadalmi elosztási mechanizmusai azonban követik az iskolai rendszerben érvényesülő egyenlőtlenségek és szelekciós mechanizmusok mintáit.

TÓT ÉVA

IRODALOM

Emberi erőforrások fejlesztési program. Felnőttképzési Komponens. Tanulmányok. Nemzeti Szakképzési Intézet, Budapest, 1997.

GYÖRGYI ZOLTÁN: *Az iskolarendszerű felnőttoktatás kérdőjelei. Kézirat. 1997.*

A felnőttképzés helyzete, javaslat a továbbfejlesztés feladataira. Kézirat. Nemzeti Szakképzési Intézet, Budapest, 1996.

A folyamatos szakmai képzés helyzete Magyarországon. A Tempus AMPHFOR projekt zárótanulmánya (Kutatásvezető: Tót Éva). Kutatás Közben c. sorozat, No. 216. Oktatókutató Intézet, Budapest, 1997.

Szakképzés Magyarországon 1996. Munkaügyi Minisztérium, Budapest, 1997.

Távoktatás-fejlesztési tanulmányok. A Nemzeti Távoktatási Tanács kiadványai, No. 6. Budapest, 1997.

TÓT ÉVA: *Képzés az iskolarendszeren kívül. In: Educatio, 1993/3. sz.*

Közben újabb fogalmakkal is bővül a meglévő készlet. A hazai elemzésekben egyre-másra tűnnek fel a külföldi – elsősorban az angol nyelvű – szakirodalomból származó –, tükörfordított, kinnal magyarított, vagy csak magyar írásmód szerint átültetett fogalmak. Ezek között vannak régebbi és újabb keletűek (például élethosszig tartó tanulás, post-secondary képzés, harmadfokú képzés, szendvics képzés). Ehhez járul a nemzetközi szervezetek dokumentumainak magyarra fordítása, s az, hogy a fordítók sokszor önkényes megoldásai tovább növelik a fogalmi zűrzavart. Ez persze nem sajátosan magyar jelenség; az európai szervezetek részéről több kísérlet is történt arra, hogy legalább a szakemberek szűkebb köre számára többnyelvű szöszedeket, fogalomértelmező segédanyagokat készítsenek. A nemzetközi projektekből dolgozók számára is egyre érzékelhetőbb gond annak tisztázására, hogy melyik fél miről is beszél.

Az oktatást, illetve képzést folytató intézmények egymáshoz való kapcsolódását, annak egy lehetséges értelmezését lásd egy korábban megjelent írásban: *Tót Éva: Képzés az iskolarendszeren kívül. In: Educatio 1993/3. sz. pp. 443-462.*

Vö. Gere Ilona: *A munkaerőpiaci képzések eredményessége. Egy empirikus vizsgálat tapasztalatai. In: Munkaügyi Szemle 1996. szeptember*

A Tempus/AMPHFOR projekt keretében készült adatfelvétel eredményének rövid összefoglalóját közli Tót Éva: *Képzés a gazdasági szervezetekben. In: Educatio 1996/3. sz.*

OECD Indicators 1996. P8. 1. tábla alapján, p. 133.

Az adatok a kérdezést megelőző 12 hónapban való részvételt jelzik, Svédország esetében – az eltérő adat-felvételi rendszer miatt – a kérdezést megelőző 6 hónapra vonatkoznak.

Norman Davis: Who participates in education and training? – an overview at European level.
In: European Journal of Vocational Training No. 8/9 Május-December 1996. p. 35.